

УДК 332.33

О. С. Альбещенко,  
аспірант, Миколаївський державний аграрний університет

## ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ І ОСОБЛИВОСТІ ЗЕМЕЛЬНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АГРАРНОГО СЕКТОРА

*У статті розглянуто основні аспекти земельно-ресурсного потенціалу, основні принципи використання земель сільськогосподарського призначення. Надано характеристику можливостей використання і особливостей продуктивних земель, проаналізовано екологічні проблеми галузі і складові системи державного земельного кадастру, контролю за цільовим і ефективним використанням земельно-ресурсного потенціалу. Обґрунтовано основні причини погіршення ситуації в сільськогосподарському землекористуванні і заходи щодо вирішення екологічних і економічних проблем.*

*In the article it goes about the main aspects of land resources, the basic principles of agricultural exploitation of land. Here's attached the characteristic features of the possibility of exploitation and the features of productive land; presented environmental problems of the branch and the components of the state land cadastre system, control of target and efficient using the land resources' potential. The author substantiated the main deterioration causes of agricultural land use situation and measures for solving environmental and economical problems.*

*Ключові слова: земельно-ресурсний потенціал, екологізація, глобалізація.*

*Key words: land resource potential, greening, globalization.*

### АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ

Земля є незамінним і безцінним багатством суспільства і формує основу ресурсного потенціалу аграрного сектора, виробничих потужностей сільськогосподарських підприємств, а також матеріальною умовою життя і діяльності людей, основою для розміщення і розвитку галузей народного господарства, виступає головним засобом виробництва в сільському господарстві. Тому забезпечення сталого розвитку економіки неможливе без організації раціонального використання і охорони земельних ресурсів з урахуванням регіональних особливостей землі як природного ресурсу.

### АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Подальші дослідження потребують концептуального підходу до формування можливостей збереження і відтворення ресурсного потенціалу аграрного сектора, у тому числі на основі оптимізації і підвищення ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу аграрного сектора і села.

Проблемі формування і ефективного використання земельних ресурсів у аграрному сек-

торі присвячені праці видатних науковців, а саме: Авдеєнка В.Н., Бабіча А.О., В'юна В.Г., Галушак Т.А., Горлачука В.В., Даніліна А.Я., Добряка Д.С., Дорогунцова С.І., Іртищевої І.О., Коваля Я.В., Котлова В.А., Ключник А.В., Месель-Веселяка В.Я., Міщенко В.С., Новоротова О.С., Паламарчука М.М., Песчанської І.М., Саблука П.Т., Стексова С.Ю., Топіхи І.Н., Федорова М.М., Янчука В.П.

Проведені дослідження є вагомим внеском у розвиток теоретичних, методичних і практичних аспектів землекористування і охорони земель. У своєму дослідженні ми поєднуємо значення понять "земля" і "ресурс". Саме тому подальші дослідження заслуговують на увагу і можуть бути деталізовані у контексті теоретичного обґрунтування сутності і особливостей земельно-ресурсного потенціалу аграрного сектора економіки.

### МЕТА РОБОТИ

Мета статті — розкрити основні поняття та особливості земельно-ресурсного потенціалу як частини природних незамінних ресурсів, обґрунтувати раціональне його використання,

а також його розкриття як сприятливого фактора економічного розвитку України.

### ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

За земельною територією Україна є найбільшою (після європейською частини Росії) країною Європи, а за якісним складом ґрунтів та біопродуктивністю угідь — однією з найбагатших держав світу [4].

Україна займає п'яте місце в світі за площею сільськогосподарських угідь (41,8 млн га) після таких країн, як США, Російська Федерація, Китай і Канада. Також Україна знаходиться на третьому місці після Російської Федерації і Канади за площею ріллі на 100 мешканців країни [7].

Загальна земельна територія України становить 60,4 млн га. Серед усіх земельних угідь найбільшу господарську цінність мають сільськогосподарські угіддя, площа яких на початок 2012 року становила 41,8 млн га, або 69,4% усієї території країни [7]. Висока природна продуктивність ґрунтового покриву визначає провідну роль земельного фонду як одного з найважливіших видів ресурсів економічного розвитку та найціннішої частини національного багатства України.

Серед природних ресурсів особливе місце посідають земельні ресурси, саме вони мають вирішальне значення для забезпечення функціонування біосфери і виробництва сільськогосподарської продукції. У науковій і навчальній літературі значна увага приділяється землевпорядкуванню, організації території і землекористуванню [7].

Термін "земельні ресурси" багатогранний за своєю сутністю. Відповідно до статті 1 Закону України від 19.06.2003 № 962 "Про охорону земель", "земельні ресурси — це сукупний природний ресурс поверхні суші, просторовий базис розселення і господарської діяльності, основний засіб виробництва в сільському та лісовому господарстві".

Необхідно зауважити, що законодавче визначення земельних ресурсів потребує певного уточнення. Основними критеріями включення території певної держави в категорію земельних ресурсів є економічна необхідність і можливість її використання. Земельні ресурси, використання яких формує близько 95 % обсягу продовольчого фонду та 2/3 фонду товарів споживання, є первинним фактором виробництва, фундаментом національної економіки, у тому числі у контексті продовольчої безпеки [1].

Земельні ресурси є частиною природних незамінних ресурсів у сільському господарстві, які відносяться до відтворюваних ресурсів, є націо-

нальним багатством держави. Земельні ресурси можуть відтворюватись у природних процесах і підтримуватись у постійній кількості, що визначається рівнем їх щорічного відтворення і споживання. Однак іноді деякі види відновлювальних природних ресурсів таких як земельні, можуть перейти і в розряд невідновлювальних природних ресурсів або ж їх відновлення вимагатиме порівняно більше часу. Наприклад, родючість ґрунтів, яка підвищується при їх раціональному використанні, може значно погіршитись через використання недоцільних методів обробітку з екологічної точки зору [7].

Також слід відмітити, що земельні ресурси є унікальними за природними (біологічними) особливостями. Так, в межах території України нараховується 650 видів ґрунтів [1], їх можливо замінити іншими засобами виробництва. Важливою особливістю земельних ресурсів є те, що верхній шар Землі — ґрунт — має природну родючість, тобто здатність забезпечувати рослини компонентами, необхідні для їх життя. Крім того, земельні ресурси територіально відокремлені і обмежені, їх поверхню не можна збільшити [1].

Узагальнюючи сутність і принципи землекористування, ми не ототожнюємо їх із земельно-ресурсним потенціалом, а використовуємо для обґрунтування характеристики його поняття. Це пов'язане із тим, що результат будь-якого виробництва залежить від ступеня використання його сукупного потенціалу, а ефективність є функцією. Тому перш ніж надавати визначення земельно-ресурсному потенціалу, треба уточнити поняття потенціалу [5].

Потенціал в загальному розумінні розглядається як джерела, можливості, засоби, запаси, які можуть бути приведені в дію, використані для досягнення певної мети. Однак потенціал є чимось більшим, ніж просто заданим набором певних можливостей системи для ефективного функціонування при різних цілях [4].

Наприкінці 70-х років вийшло багато публікацій, які містять різні аспекти "потенціалу". У більшості робіт визначається важливість визначення проблем оцінки потенціалу та вказується на існування значних розходжень у визначенні самого поняття потенціалу, його сутності, складу, та співвідношення з іншими категоріями [4].

В етимологічному значенні термін "потенціал" походить від латинського "potential" і означає "потужність, сила". Відповідно до визначення Великого економічного словника, потенціал як економічна категорія становить наявні можливості, ресурси, запаси, засоби, які можуть бути використані для досягнення, здійснення будь-чого [2].

У міру розробки теорії ефективності стала приділятися увага ресурсному потенціалу.

І.В. Челноков вважає, що ресурсний потенціал є не тільки існуючою системою ресурсів, але і альтернативними ресурсами та їхніми джерелами, тобто новими видами ресурсів, які раніше не існували або не використовувалися, можливість використання яких науково обґрунтована та використання яких передбачено у стратегічній перспективі. Або сукупністю трудових, природних та матеріальних витрат, які визначаються кількістю, якістю та внутрішньою структурою кожного ресурсу [6].

Отже, поняття "земельно-ресурсний потенціал" ми розглядаємо через сукупність ресурсів земельної території, які визначають екологічні умови життя, розселення людей, використовуються для розміщення засобів виробництва і мають біологічну продуктивність для господарської діяльності [7].

Безумовно, сприятливим фактором економічного розвитку України є наявність кількісного масиву земельно-ресурсного потенціалу, який характеризується зручним геополітичним місцерозташуванням території, сприятливими кліматичними умовами, родючими і значними за кількістю площами ґрунтами [5].

За оцінками експертів, українська земля, яка характеризується високим біологічним потенціалом за умови регулювання всіх факторів росту і розвитку рослин, максимального рівня використання фізіологічно активної радіації, наукового забезпечення, залучення і раціонального використання інвестицій, може прогнати від 140—150 млн чоловік [5].

Ефективність управлінських рішень щодо використання земельних ресурсів виражається мірою раціоналізації землекористування. Під раціональним землекористуванням потрібно розуміти використання земель згідно з їх цільовим призначенням, отримуючи максимум продукції за мінімальних затрат на їх виробництво, не порушуючи навколишнього середовища на відповідному рівні розвитку продуктивних сил і земельних відносин [6].

За даними Міністерства екології та природних ресурсів України і Державного комітету України по земельних ресурсах спостерігається тенденція погіршення родючості ґрунтів, зокрема середній вміст гумусу понизився до 3,1%. Це є особливо негативним явищем з огляду на зростання у загальній структурі сільськогосподарського виробництва питомої ваги екстенсивних культур, які зумовлюють значне виснаження ґрунтів.

Сучасне використання земель в Україні не сприяє одержанню відповідного екологічного

і особливо соціально-економічного ефекту, знижується економічна ефективність використання сільськогосподарських угідь, погіршується їх екологічний стан. Однією з причин поглиблення кризових явищ у землекористуванні є недосконалість земельних відносин, що потребує зміни парадигми землекористування.

Основною причиною погіршення ситуації в сільськогосподарському землекористуванні є недостатнє екологічне обґрунтування господарських рішень, їх спрямованість на досягнення переважно на економічні вигоди, без врахуванням соціальних і екологічних критеріїв. Саме тому з метою покращення аграрного землекористування, підвищення його ефективності та створення умов для формування конкурентоспроможного аграрного виробництва необхідно вжити дієвих заходів щодо оптимізації структури посівних площ з урахуванням екологічних чинників і вимог екологічної безпеки господарювання в аграрній сфері [6].

Екологічнобезпечне використання земельних ресурсів, як ефективного відтворення родючості ґрунтів і забезпечення на цій основі ресурсоекологічної безпеки життєдіяльності людини належать до пріоритетних напрямів сучасності [6].

Окрім зазначеного, негативні тенденції у землекористуванні пов'язані із наслідками широкого залучення земель до обробітки, порушенням оптимальних співвідношень між орними землями і природними угіддями, що стало причиною поширення деградації як сільськогосподарських угідь, так і інших природних територій (посилення ерозійних процесів, замулення і забруднення водойм, зникнення малих річок тощо). При цьому спостерігається тенденція до зниження гумусності ґрунтів, підвищення кислотності, погіршення балансу поживних речовин у ґрунтах [6].

Отже, важливим аспектом дієвого землекористування є налагодження налагодження контролю з боку державних землеохоронних органів за дотриманням чинного законодавства щодо екологічнобезпечного раціонального використання продуктивних угідь землевласниками та землекористувачами, використовуючи усі можливі заходи як стимулюючого, так і примусового характеру. А також проведення постійного екологічного моніторингу і підвищення рівня соціальної відповідальності бізнесу у землекористуванні [5].

Найбільш повна оцінка природного і господарського стану земельних ресурсів забезпечується системою державного земельного ка-

дастру, на основі якого повинні науково обґрунтовано розв'язуватися питання організації раціонального землекористування. Останнім часом виникла необхідність введення нової складової, такої як реєстрація землеволодінь, землекористувань і об'єктів нерухомості, яка відображає правовий статус і господарський стан використання земель за цільовим призначенням. Реєстрація землі сприяє вирішенню як економічних, так і соціальних проблем. Продумана і дієва система реєстрації може забезпечити підвищення ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу, а також захист прав на нерухоме майно, що значною мірою формує потенційні можливості аграрного сектора у ресурсному забезпеченні.

В Україні формування і використання земельно-ресурсного потенціалу нерозривно пов'язане з налагодженням дієвого контролю з боку держави за використанням і охороною продуктивних земель, а також активним застосуванням економічних механізмів стимулювання землеохоронної діяльності суб'єктів господарювання. Дієве залучення і оптимізація використання земельно-ресурсного потенціалу, удосконалення земельних відносин повинні формувати основу пріоритетного розвитку аграрного сектора економіки, вирішення екологічних проблем суспільства.

На основі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки: з позицій системного підходу, земельно-ресурсний потенціал — це складне природно-соціальне утворення, яке характеризується як ознаками просторового та інтегрального природного ресурсу (протяжністю, рельєфом, надрами, водами, ґрунтовим покривом, рослинністю), так є і об'єктом господарської діяльності, базою для розміщення продуктивних сил суспільства і розселення людей, засобом виробництва та визначає екологічні умови сталості середовища життя людей. Його властивості: територіальна обмеженість, стійкість у часі і просторі, системність, структурність, ієрархічність. Територіальна організація земельно-ресурсного потенціалу регіону розглядається як існуюча система використання, територіального зосередження, відтворення та покращення наявних земельних ресурсів, що визначається єдиним управлінням та специфічними зв'язками з соціумом та довкіллям, на основі врахування особливостей природних, соціальних та економічних умов і чинників.

Механізм регулювання раціонального використання земельно-ресурсного потенціалу має базуватися на таких основних принципах: виз-

нання пріоритетності екологічних вимог над поточними економічними інтересами, оптимальне їх поєднання; посилення відповідальності землевласників і землекористувачів за погіршення якості ґрунтів та підвищення економічної зацікавленості у проведенні земле-відтворювальних і землеохоронних робіт; здійснення заходів щодо екологічного планування територій, зокрема консервації малопродуктивних, деградованих та техногенно-забруднених угідь; збільшення площ під угіддями, що сприяють екологічній стабілізації агроландшафтів (пасовища, сіножаті, перелогі); розробка екологічно обґрунтованих нормативів антропогенного навантаження на земельно-ресурсний потенціал, здійснення комплексної регіональної програми з раціонального використання, відтворення та охорони земельно-ресурсного потенціалу областей.

Використання земельно-ресурсного потенціалу аграрного сектора регіонів повинно здійснюватися за допомогою реалізації комплексних заходів на всіх рівнях управління, які запобігають негативним екологічним явищам, вдосконалюють земельні відносини та підвищують відповідальність за раціональне та ефективне використання земельних ресурсів. Охорона земельно-ресурсного потенціалу зумовлюється комплексом чинників, які запобігають негативним екологічним явищам і здійснюються на загальнодержавному, регіональному і місцевих рівнях, а охорона ґрунтів — як система організаційно-господарських, технологічних, нормативно-правових та економічних заходів щодо цілісності та еколандшафтних функцій ґрунтового покриву для відновлення родючості ґрунтів та їх захисту від забруднення.

Результати опрацювання літературних джерел і власні міркування надають можливість оцінити ситуацію у землекористуванні і виявити напрями щодо побудови концептуальних моделей створення ефективної системи управління земельно-ресурсним потенціалом, який являє собою складне природно-соціальне утворення, яке характеризується як ознаками просторового та інтегрального природного ресурсу (протяжністю, рельєфом, надрами, водами, ґрунтовим покривом, рослинністю), так є і об'єктом господарської діяльності, базою для розміщення продуктивних сил суспільства і розселення людей, засобом виробництва та визначає екологічні умови сталості середовища життя людей. Його властивості: територіальна обмеженість, стійкість у часі і просторі, системність, структурність, ієрархічність.

Територіальна організація земельно-ресурсного потенціалу регіонів розглядається як існуюча система використання, територіального зосередження, відтворення та покращення наявних земельних ресурсів, що визначається єдиним управлінням та специфічними зв'язками з соціумом та довкіллям, на основі врахування особливостей природних, соціальних та економічних умов та чинників, і містить такі особливості у формуванні і використанні властивостей, взаємозв'язків і функціонування земельно-ресурсного потенціалу, як природно-соціального утворення, здійснюється під впливом основних факторів та чинників. Всю сукупність чинників, що впливають на процеси використання земельно-ресурсного потенціалу області, з позицій суспільної географії, можна поділити на 3 основні групи: природно-географічні, суспільно-географічні та екологічні. Групу природно-географічних чинників складають природні умови (клімат, рельєф, тощо) та різні види ресурсів (водні, лісові, фауністичні). В умовах проведення земельної реформи визначальний вплив на формування земельно-ресурсного потенціалу області має група суспільно-географічних чинників. Основними складовими даної групи є суспільно-географічне положення території, соціально-демографічні чинники, розселення населення, рівень розвитку сільськогосподарського виробництва, реформування земельних відносин. Третю групу складають чинники, що визначають екологічну ситуацію в області: екологічна стійкість земель, рівень забруднення земель радіонуклідами та солями важких металів, еродованість угідь.

### ВИСНОВКИ

Отже, враховуючи мету нашого дослідження, можемо зазначити, що протягом останніх років в Україні спостерігається погіршення екологічного стану землекористування разом з соціально-економічними показниками розвитку держави. Посилюються процеси деградації ґрунтів внаслідок ерозії, хімічного і радіоактивного забруднення, засолення, осолонцювання тощо. Зростає бідність та соціальна напруга в суспільстві. Знижується економічна ефективність використання основного багатства нації — земельно-ресурсного потенціалу. Через відсутність фінансування в країні значно скорочені обсяги землевпорядних і науково-дослідних робіт, у недостатньому обсязі проводяться заходи з земельного кадастру, моніторингу земель, належним чином не здійснюється державний контроль за використан-

ням і охороною земельно-ресурсного потенціалу.

Більша частина земельного фонду України знаходиться в зоні підвищеного екологічного ризику. Якщо припустити, що в найближчій чверть століття земельна політика не зміниться, то в майбутньому земельно-ресурсний потенціал буде виснажений, а деградація ґрунтів набуде незворотного характеру. Теоретичні та практичні результати дослідження доводять необхідність розробки нової парадигми розвитку земельних відносин — сталого землекористування як органічної складової сталого розвитку економіки. Система сталого землекористування — це така система відносин суспільного виробництва, при якій досягається оптимальне співвідношення між економічним зростанням, раціоналізацією землекористування, задоволенням матеріальних і духовних потреб населення. Для досягнення сталого розвитку землекористування важливим є додержання таких принципів: раціоналізація землеволодіння та землекористування, охорона земель та своєчасна ліквідація та попередження негативного впливу деградованих земель на здоров'я і добробут населення, навколишнє середовище; забезпечення соціально-економічних інтересів.

### Література:

1. Бабич А.О. Світові земельні, продовольчі і кормові ресурси / А.О. Бабич. — К.: Видавництво "Аграрна наука", 1996. — 570 с.
  2. Борисов А.Б. Великий економічний словник / А.Б. Борисов. — М.: Книжковий світ, 2003. — 590 с.
  3. Даниленко А.С., Формування ринку землі в Україні / Ю.Д. Білик. — Урожай, 2006. — 280 с.
  4. Данилишин Б.М. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / С.І. Дорогунцов, В.С. Міщенко, Я.В. Коваль, О.С. Новоротов, М.М. Паламарчук. — Київ, 1999. — С. 237.
  5. Третяк А.М. Земельні ресурси України та їх використання / Третяк А.М. — К.: ТОВ "ЦЗРУ", 2003. — 143 с.
  6. Челноков І.В. Регіональна економіка: організаційно-економічний механізм управління ресурсами розвитку регіону / І.В. Челноков. — Тамбов.: Тамбовський державний технічний університет, 2002. — 112 с.
  7. Відтворення та ефективне використання ресурсного потенціалу АПК. Теоретичні і практичні аспекти / В.М. Трегобчук. — К.: Інститут економіки НАН України, 2003. — 259 с.
- Стаття надійшла до редакції 11.09.2012 р.*